

УДК 371.011(091)

О. В. САРАЄВА

м. Херсон

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОГО СЕРЕДОВИЩА В АВТОРСЬКІЙ ШКОЛІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

У публікації визначено зміст та специфіку толерантного середовища як однієї з головних умов ефективної реалізації системи гуманістичного виховання. Автором охарактеризовано дитячий колектив як різновид соціально-виховного середовища і рушійну силу розвитку особистості в практиці роботи авторської школи В. Сухомлинського.

Ключові слова: толерантне середовище, толерантне ставлення, дитячий колектив, авторська школа В. Сухомлинського.

Постановка проблеми. Динамічний темп життя, загострення соціальних протиріч, виховна інерція батьків актуалізують потребу формування толерантного ставлення до оточуючих, що передбачає повагу, прийняття й розуміння багатоманітності проявів світу, різних форм і способів вираження людської індивідуальності.

Науково доведено, що формування толерантного ставлення є набутою якістю особистості, яка виробляється в результаті цілеспрямованого виховного впливу. Досягненню такої виховної мети сприяє розв'язання наступних завдань: виховання шанобливого ставлення до цінностей інших людей; розвиток емпатійних якостей (уміння співпереживати, розуміти мотиви вчинків людей); вироблення уміння спілкуватися і співпрацювати з оточуючими різних поглядів, культур, орієнтацій.

У контексті європейського світобачення толерантність виступає новою універсальною цінністю людства, що проникла в наші реалії і обумовила виникнення нової ціннісної реальності.

Сьогодні поняття «толерантність» є багатовимірним і увійшло в усі сфери людського життя. Науковцями запропоновано типологізацію толерантності за соціальними сферами її буття: гендерна, вікова, міжнаціональна, освітня, расова, релігійна, географічна, міжкласова, фізіологічна, політична, маргінальна [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На важливості формування толерантності як провідної риси особистості наголошують учені, серед них О. Асмолов, Г. Безюлева, І. Бех, Т. Болотіна, О. Грива, М. Міріманов, Б. Рієрдон, П. Степанов, О. Тишков, О. Тодоровцева, В. Шалін, Г. Шеламова та ін. Вони трактують толерантність як готовність прийняти інших такими, якими вони є, взаємодіяти з ними на засадах згоди через розвиток їхньої особисто-

сті, відкритої до сприйняття інших культур, здатної поважати багатогранність людської думки, запобігати конфліктам або розв'язувати їх ненасильницькими засобами [2].

Підвищує ефективність формування толерантності як головної якості сучасної особистості вплив толерантного середовища. Воно діє на основі суб'єкт-суб'єктного підходу, керується у взаємодії принципами гуманізму, довіри один до одного, взаєморозуміння, опори на позитивне та ін.

Спираючись на теоретичні розробки з поставленої проблеми й дотичні до них, кваліфікуємо толерантне середовище як соціально-виховне, оскільки, вважаємо, воно сприяє соціалізації індивіда, адаптивності особистості до мінливого середовища, усвідомленню себе людиною, яка розуміє й розділяє інтереси інших людей, а систему її цінностей становлять – загальнолюдські.

Освітня практика сьогодення демонструє, що завдяки впливу толерантного середовища на формування особистості можна розв'язати ряд виховних завдань: визнання цінності і культурної багатоманітності світу; забезпечення вільного розвитку культур національних меншин; визнання унікальності та самобутності етнокультурних груп; формування міжетнічного розуміння. Крім того, в аспекті поставленої проблеми важливим виховним завданням виступає формування толерантної свідомості особистості, що формує механізми толерантної поведінки й толерантних відносин, навички міжкультурної взаємодії.

Толерантне середовище ґрунтується виключно на демократичному стилі спілкування в різноманітних системах відносин «учитель–учень», «батьки–учень», «учень–учень», що передбачає використання різних комунікативних засобів, спрямованих на встановлення діалогу та взаємодії. Відповідно до

цього суб'єктами толерантного середовища, на нашу думку, можуть виступати дитячий колектив, педагогічний колектив і сім'я.

У цьому контексті особливий інтерес викликає дитячий колектив, який являє собою групу дітей різних за етнічним походженням, релігійною, соціальною та майновою приналежністю. В їх середовищі, що координується педагогом, розвивається особистість, закладається її система загальнолюдських, національних, громадянських цінностей, формується світогляд і толерантність проявляється як якість, що відображає ціннісне ставлення до інших людей.

Дитячий колектив як складова толерантного середовища істотно впливає на формування особистості, її спрямованості, поглядів та переконань.

Як свідчить історико-педагогічний аналіз, ідея толерантності розвивається разом з гуманістичними педагогічними системами, які базуються на категоричній відмові від насилля. Яскравими носіями гуманістичних систем виховання в історії педагогічної думки виступають Я. Корчак, В. Сухомлинський, Ш. Амонашвілі.

Постановка завдання. Зважаючи на зазначене вище, метою нашої публікації є вивчення дитячого колективу як складової толерантного середовища, що виступає основою авторської школи В. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу. Педагогічні ідеї Василя Олександровича Сухомлинського знайшли свою реалізацію в його авторській школі, де педагог зумів на основі взаєморозуміння сформувати толерантне середовище, що забезпечило сприятливий соціально-психологічний клімат в навчальному закладі й щирі, довірливі відносини між усіма учасниками педагогічного процесу.

У ракурсі поставленої проблеми вважаємо необхідним з'ясування змісту поняття «авторська школа». В педагогічному словнику українського дослідника С. Гончаренка під поняттям «авторська школа» розуміється «оригінальна загальнопедагогічна, дидактична, методична чи виховна система, опрацьована з урахуванням надбань психології, педагогіки, вікової фізіології та інших наук, вітчизняного й зарубіжного педагогічного досвіду, яка реалізується під керівництвом чи за участю її автора (авторів) принаймні в одному навчальному закладі. Як правило, авторська школа є іменною» [1, 14].

Авторська школа В. Сухомлинського являла собою школу радості, спрямовану на виховання всебічно розвинутої особистості, школу співдружності поколінь. У ній упродовж 1948–1970 рр. була реалізована оригінальна система навчально-виховної роботи, побудована з урахуванням наукових досягнень вітчизняної науки й педагогічного досвіду.

Проблему дитячого колективу В. Сухомлинський розв'язував через взаємозв'язок індивідуального й колективного. Його новаторський підхід полягав у тому, що «павлівський директор, приділяючи багато уваги колективу, починає розглядати, вдивляється в окрему особистість, що є основою колективу» [3, 35].

Беззаперечно поділяємо думку О. Сухомлинської, що «у своїй школі у співвідношенні «колектив-особистість» Сухомлинський переносить центр ваги на особистість» [3, 36]. Василь Олександрович був переконаний, що «вплив через колектив на особистість дуже складний взагалі, а з духовним розвитком особистості він ще більше ускладнюється» [5, 347].

Таким чином, педагог обстоював думку, що кожен колектив складається з особистостей і від того наскільки комфортно в ньому почувається кожен, наскільки може реалізуватися й розвиватися, відчутти себе потрібним і буде залежати його потенціал. Дитячий колектив як толерантне середовище в Павлівській середній школі здатен розкрити й розвинути «найзначніші духовні якості чи можливості» [5, 347] вихованця. Саме тут «учень завжди повинен відчувати, що його розум і воля не пригнічуються, не ігноруються, а заохочуються» [5, 347].

Викладені вище положення дозволяють стверджувати, що в педагогічній системі В. Сухомлинського дитячий колектив виступає водночас рушійною силою і середовищем розвитку особистості.

В. Сухомлинським на основі практичного досвіду – шляхом від практики до теорії – було розроблено й окремі питання теорії дитячого колективу.

Так, у своїх роботах педагог наводить своєрідну класифікацію дитячих колективів за різними критеріями: метою, сферою діяльності, місцем розташування, віковими категоріями учнів. Василь Олександрович переконаний, що саме багатоманітність дитячих колективів дозволяє

повніше реалізувати всю багатогранність потреб дитини. Основу учнівського колективу він убачає в ідейній (єдність поглядів на «що таке добре і що таке погане»), інтелектуальній (різноманітність інтересів в атмосфері всезагального прагнення до пізнання), емоційній та організаційній спільності.

Крім того, В. Сухомлинським було розроблено й описано психологічні властивості дитячих колективів. Павліський педагог виявив, що дитячому колективу дошкільників, молодших школярів, підлітків, юнаків властивий різний характер взаємин, що зумовлений особливостями психічного розвитку дітей різних вікових категорій.

Первинний колектив підліток сприймає як багатоманітність індивідуальностей, кожна з яких «відрізняється своїми особливостями, неповторністю активності, розумом, здібностями» [5, 341] – це і становить психолого-педагогічну основу для формування толерантного ставлення до інших людей, що входило в систему морального виховання Павліської середньої школи. Його успіх значною мірою залежав від того, наскільки дитина відчуває потребу в іншій людині, наскільки інші потребують її, дорожать нею. Дійсно у тоталітарному суспільстві відбулось знецінення людського життя: вивчали діяльність видатних осіб, забуваючи про власних предків. В. Сухомлинський повертає на почесний п'єдестал родину з її звичаями, традиціями. Він щиро вірить у духовне багатство сім'ї, невичерпні джерела народної педагогіки і мудрість батьківського виховання. «Нехай у школі (так само і в сім'ї) панують правда і довір'я» [8, 333]. Найголовнішими якостями, притаманними людині, на думку педагога, повинні бути: людяність, доброта, чуйність, співпереживання, готовність прийти людині на допомогу.

Уся система роботи Павліської середньої школи пронизана ідеями формування толерантного середовища та толерантної позиції учнів.

Так, до основних тем бесід з питань виховання елементарної культури, визначених В. Сухомлинським у «Перспективному плані ідейно-виховної роботи Павліської середньої школи (1968–1974 рр.)» належать такі:

«Людина і колектив. Як людині жити серед людей.

Бажання і обов'язок.

Обов'язок людини перед людиною.

Обов'язок людини перед сім'єю.

Честь сім'ї.

Обов'язок людини перед колективом.

Обов'язок людини перед суспільством.

Особа і Вітчизна.

Честь і гідність людини...

Як вести себе серед людей.

Як виховувати волю...

Уміє бачити й розуміти людське горе» [3, 99].

Крім розв'язання різних проблем морального виховання, вище зазначені бесіди спрямовані й на формування толерантності як важливої риси моральності.

Ефективним шляхом формування толерантного середовища Павліської середньої школи була реалізація «азбуки моралі», що являла собою правила, заповіді, норми поведінки, які мали стати стійкими переконаннями кожного учня. Азбучні істини безпосередньо пов'язані з найвищими моральними цінностями, які повинні розкриватись через яскраві образи, що пробуджують прагнення до ідеалу. Засвоєння загальнолюдських норм (азбуки моралі) виступало важливим елементом формування моральної культури особистості [4, 120]. Крім того, формуванню толерантного середовища в Павлішці сприяли вироблені поколіннями учнів Закони справжньої дружби, Десять правил не можна, Десять негідних речей та ін.

Толерантну позицію як важливу рису моральності учнів в авторській школі В. Сухомлинського допомагали сформувати етичні бесіди. Підручником для них була «Хрестоматія з етики», що включала понад тисячу маленьких оповідань і казок з яскраво вираженим філософсько-етичним змістом.

Василь Олександрович практикою роботи довів, що надмірна толерантність має негативні наслідки, які виявляються в безвідповідальності, всездозволеності особистості. Тому вкрай необхідною є ідейна насиченість діяльності учнів, багатство духовного життя дитячого колективу. Одним з основних засобів при розв'язанні даної проблеми В. Сухомлинський вважав «високий моральний ідеал».

В авторській школі В. Сухомлинського для досягнення мети педагогічної системи й розв'язання окремих завдань, в тому числі формування толерантної позиції учнів, використовувалася низка методів і прийомів, які відповідали обстановці, рівню виховання та підготовки учнів.

Вирішальним фактором добору методів, прийомів, засобів виховання у школі було пе-

реконання, адже «...виховуємо ми насамперед не тими чи тими методами або прийомами, а особистістю» [6, 588].

Методу переконання педагог-новатор надавав першочергове значення в системі моральних впливів на особистість. «Переконання – це не лише усвідомлення людиною істинності світоглядних та моральних понять, а й особиста її готовність діяти відповідно до цих правил і понять. Переконаність ми спостерігаємо тоді, коли діяльність людини мотивується світоглядом, коли істинність того чи того поняття не тільки не викликає в людини сумнівів, а й формує її суб'єктивний стан, її особисте ставлення до істини» [7, 13].

Дієвим у Павлівській школі був метод прикладу, оскільки учнів виховували, вчили правильно жити на прикладах інших, особливо вчителів, вихователів. Якщо сам вихователь запалений справжніми ідеалами, то й учень пройметься ними, тому вчинки вчителя мають відповідати його словам. Учителі школи В. Сухомлинського не були байдужими до інтересів і прагнень учнів: «Смисл процесу виховання і майстерність вихователів полягає в тому, щоб, глибоко досліджуючи, вивчаючи, враховуючи взаємообумовленість і взаємозалежність розвитку колективу й розвитку особистості, знайти максимально сприятливі умови для становлення особистості, для повного розкриття всіх її нахилів, здібностей, обдарувань, талантів» [4, 157].

Важливим у комплексі впливів педагогічної системи В. Сухомлинського був метод виховних ситуацій, що в окремих випадках створюються штучно, але опосередковано вплива-

ють на вчинки дитини. «У виховній роботі було багато спеціально створених, передбачених, «збудованих» людських стосунків, які мали на меті глибоко утвердити в душах вихованців повагу до людини як вищої цінності, щоб із дитинства людина була другом, товаришем, братом іншої людини» [9, 292].

Висновки і перспективи досліджень. Таким чином, формування толерантного середовища в авторській школі В. Сухомлинського стало показником гуманного, стриманого ставлення до інших. Водночас, воно сприяло вихованню в учнів з одного боку почуття поваги до оточуючих людей, а з іншого – відповідальності за власні вчинки, власний вибір.

Список використаних джерел

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. — К.: Либідь, 1997. — С. 14.
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — С. 912—913.
3. Сухомлинська О. В. Школа Сухомлинського у Павлівші — погляд крізь призму часу: науково-популярне видання / О. В. Сухомлинська. — К.: Педагогічна думка, 2013. — 124 с.
4. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибр. тв. : в 5т. — К.: Рад. школа, 1976. — Т. 1. — С. 55—206.
5. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра // Вибр. тв. : в 5т. — К.: Рад. школа, 1976. — Т. 1. — С. 209—400.
6. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу // Вибр. тв. : в 5т. — К.: Рад. школа, 1976. — Т. 1. — С. 403—637.
7. Сухомлинський В. О. Формування комуністичних переконань молодого покоління // Вибр. тв. : в 5т. — К.: Рад. школа, 1976. — Т. 2. — С. 7—146.
8. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину // Вибр. тв. в 5т. — К.: Рад. школа, 1976. — Т. 2. — С. 149—416.
9. Сухомлинський В. О. Народження громадянина // Вибр. тв. : в 5т. — К.: Рад. школа, 1977. — Т. 3. — С. 283—582.

O. V. SARAIEVA
Kherson

FORMING OF TOLERANT ENVIRONMENT IN THE AUTHOR SCHOOL OF V. SUKHOMLYNSKYI

The publication defines the content and peculiarity of tolerant environment as one of the main conditions of effective realization of humanistic education system. The author characterizes children's collective as a type of social and educational environment as well as the mover of personality development in practice of author school of V. Sukhomlynskyi.

Key words: tolerant environment, tolerant behavior, children's collective, author school of V. Sukhomlynskyi.

E. B. САРАЄВА
г. Херсон

ФОРМИРОВАНИЕ ТОЛЕРАНТНОЙ СРЕДЫ В АВТОРСКОЙ ШКОЛЕ В. СУХОМЛИНСКОГО

В публикации определены содержание и специфика толерантной среды как одного из главных условий эффективной реализации системы гуманистического воспитания. Автором охарактеризован детский коллектив как разновидность социально-воспитательной среды и движущую силу развития личности в практике работы авторской школы В. Сухомлинского.

Ключевые слова: толерантная среда, толерантное отношение, детский коллектив, авторская школа В. Сухомлинского.

Стаття надійшла до редколегії 29.07.2014